

„KAIMIŠKOJI INDIJA“ Kaimo tapatybės įvaizdžiai britų kolonijinio pažinimo sistemoje

Valdas Jaskūnas

Vilniaus universiteto Orientalistikos centras

Straipsnyje analizuojama viena kolonijinio britų Indijos pažinimo tema – kaimo bendruomenių ir kaimiškos tapatybės samprata, kuri atsiskleidžia XIX amžiaus britų socialinėse ir kultūros teorijose. Pirmojoje straipsnio dalyje kritiškai apžvelgiant kolonijinio pažinimo galios morfologiją ir ją pagrindžiantį statistinį mąstymą mėginama parodyti, jog dirbtinis „kaimiškos“ Indijos tapatybės konstravimas neatsiejamas nuo kolonijinės empirinio pažinimo ir administravimo strategijos, kuri vėliau leido teoriškai pagrįsti Indijos kaip savarankiškų kaimo bendruomenių šalies įvaizdį.

Antrojoje straipsnio dalyje, remiantis kolonijinio pažinimo analize, mėginama nužymėti iki šiol menkai tyrinėtą problemą, susijusią su „kaimiškos“ Indijos įvaizdžio atspindžiais indų meno istoriografijos ir meninio švietimo koncepcijose, analizės galimybes. Dekoratyviųjų menų, kurie nuo XIX amžiaus pradžios pradėti tapatinti su kaimo bendruomenių veikla, institucionalizavimas Indijos meno mokyklose ir teorinis jų viršenybės Indijos meno šakų sistemoje pagrindimas straipsnyje laikomas viena iš nuorodų, verčiančių atidžiau pažvelgti į ankstyvuoju kolonijiniu laikotarpiu statistinio mąstymo sankcionuotą meno dirbinių kolekcionavimo ir aprašymo praktiką.

Europinio kolonizmo istorija Indijoje ir kituose Azijos regionuose liudija nuolat kintančias pažinimo galios formas. Šis požiūris prieštarauja daugeliui žinomų studijų, gvildenančių susidūrimo su kolonizmu apraiškas, iš kurių paradigminės tapo Edwardo Saido ir Ronaldo Indeno tyrinėtą retrospektyvios projekcijos¹. Šiose kolonijinio diskurso apibrėžties, priemonių ir poveikio studijose pažinimo sistemos analizė paprastai pradedama pakankamai „brandžioje“ stadijoje, o pasiekiamos išvados „atbuline data“ pritaikomos (dažnai pakankamai laisvai) anksčiau laikotarpiams. Minėtų autorių požiūris lėmė tai, kad kolonijinis diskursas gana ilgai buvo laikomas nepagrįstai vieningu ir stabilu, o jo sukurta kolonijinės realybės istorija – perdėta redukcionistine, vienakrypte ir teleologiška².

Šiame straipsnyje remiamasi tyrinėjimais, kurie apeliuoja į poreikį peržiūrėti kai kurias nuostatas apie kolonijinio kaimo tapatybės diskursą, jo kilmę ir sklaidą. Reikia pažymėti, jog

¹ E. W. Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, New York, 1978; R. Inden, “Orientalist Constructions of India”, *Modern Asian Studies* 20, no 3 (1986), 401–446; *Imagining India*, Oxford, 1990.

² N. Peabody, “Cents, Sense, Census: Human Inventories in Late Precolonial and Early Colonial India”, *Comparative Studies in Society and History* 43, Issue 4 (2001), 841–842.

kolonijinėse studijose ilgą laiką vyravo įtakinga nuomonė, esą kolonijinio pažinimo formos tiesiogiai kildinamos iš kolonijinės epistemos. Buvo laikomasi prielaidos, jog Europos kolonistai yra vieninteliai atsakingi už naujo pažinimo ir praktikos, radikaliai pakeitusių vietines visuomenes, diegimą. Savo ruožtu kolonizuotieji buvo laikomi pasyviais kolonizmo sklaidos stebėtojais arba – jeigu retkarčiais imdavo veikti – ne savo valia veikiančiais kolaborantais³.

Kolonijinio pažinimo formos: „kaimiškos“ Indijos idėja

Edwardo Saido prielaida, esą egzistuoja įvaizdžių sistemos legitimuotas pažinimas, vadinamasis „orientalizmas“, kuris gimė ir skatino Europos viršenybę, anot Davido Luddeno, suplaka į vieną tris „orientalizmo“ darinius, kurių ryšys su kolonijine galia labai skiriasi. Siauriausia prasme orientalizmas – tai mokslinių tyrimų laukas, kuriam būdinga savita akademinė genealogija ir tradicija. Plačiausia prasme orientalizmas yra platus įvaizdžių korpusas moksle, tapyboje, literatūroje ir kitose informacijos sklaidos srityse, kuris įvairalypiame tekste sulydo esmines Rytų savybes. Tačiau tarp šių kraštutinumų egzistuoja dar vienas darinys: tam tikri faktiniai teiginiai apie Orientą, kurie, pagrindus juos autoritetingais duomenimis ir tyrimų technologijomis, buvo pripažinti teisingais ir imti laikyti tokiais patikimais, jog leido formuluoti tinkamų tyrimo prielaidų turinį, konstruoti teorijas ir išvadas. Taigi orientalizmas, kaip pažinimo visuma, rėmėsi kolonizmo praktika, tačiau jį paversti tyrimo objektu leido mokslo ideologijos kaip faktinių teiginių apie tikrovę korpusas, kuris egzistavo ir galėjo būti pažintas neatsižvelgiant į subjektyvią, kolonijinę valią. Epistemiškai atsietas nuo politikos orientalizmas per kultūrą, kuri pavertė pasaulį universalią galią išreiškiančių mokslinių pastebėjimų visuma, išsilaisvino iš pirminių savo suvaržymų, o apie 1900 metus Indijos nacionalistų netgi buvo priešpriešinamas Europos vyravimui⁴.

XIX amžiaus pradžioje kolonijinio pažinimo fragmentai, kuriuos pačiose įvairiausiose srityse – nuo hindų teisės iki agrarinės administracijos – sukauptė tokie specialistai kaip Williamas Jonesas, Thomas Munro ir kiti, buvo sujungti į vieną empirinę epistemą, leidusią konstruoti vieningos Indijos įvaizdį. Kolonijiniam pažinimui tokią legitimaciją suteikė pažinimo anglų kalba viršenybė, kurio patikimumas išvadavo pažinimą iš politinių įtakų. Nuo 1820 metų kolonijinis pažinimas tampa autoritetinga, oficialia išmintimi, o orientalizmas įgauna apibrėžtą žinojimo visumos pavidalą.

„Kaimiškos“ Indijos idėja buvo vienas iš autoritetingų „faktų“, kuriais kolonijinis pažinimas konceptualizavo tradicinės Indijos sampratą.

³ N. Peabody, „Cents, Sense, Census: Human Inventories in Late Precolonial and Early Colonial India“, *Comparative Studies in Society and History* 43, Issue 4 (2001), 819–820.

⁴ David Ludden, „Orientalist Empiricism: Transformation of Colonial Knowledge“, *Orientalism and the Postcolonial Predicament. Perspectives on South Asia*, ed. Carol A. Breckenridge and Peter van der Veer, Philadelphia, 1993, 250–252.

1813 metais seras Thomas Munro, tuo metu aukšto rango Rytų Indijos Kompanijos Madraso skyriaus mokesčių administratorius, Bendruomenių rūmuose teikdamas Kompanijos chartijos pataisas, kuriose rėmėsi ekspertų duomenimis, sėkmingai įrodė, jog kaimas nuo seno buvo laikomas pagrindiniu administraciniu Indijos vienetu, tačiau valstiečių teises kaimuose varžo didžiąją dalį mokesčių surenkantys tarpininkai ir tokie tironai kaip Tipu Sultanas. Munro siūlė, ginant Kompanijos interesus ir žmonių teises, Kompanijos chartijoje įteisinti kaimą kaip pagrindinį administracinį vienetą.

Vis dėlto kaimas kaip administracinis vienetas nebuvo toks senas darinys, kaip galėtume suprasti iš Th. Munro pranešimo. Šiai sampratai veikiausiai turėjo įtakos jam puikiai žinoma mokesčių rinkimo Pietų Indijoje praktika, kuria buvo siekiama eliminuoti tarpininkus tarp Kompanijos ir kaimo, ir taip, mažinant mokesčius, surinkti jų daugiau. Iš Michaelio Katteno pateiktų Madraso skyriaus mokesčių įrašų aiškėja, jog mokesčių administravimas tiesiogiai skatino istorinį Indijos kaimo įvaizdžio ir kaimiškos tapatybės kūrimą⁵. Nors Munro savo laiku pavyko įrodyti, jog egzistuoja kaimo vyresniųjų administruojamo kaimo, kurį sudarė privačios nuosavybės teises turinčios valstiečių šeimos, tradicija, kaip liudija mokesčių administracijos įdiegti kaimo tapatybės kūrimo būdai ir jų rezultatai, „kaimo“ ir „kaimiečio“ samprata daugiausia buvo neprognozuotas savęs reprezentavimo padarinys, kilęs iš tam tikrų istoriškai apibrėžtų poreikių tenkinimo, kaip antai derybų dėl kaimo ribų žymėjimo – mėginimo sukurti atsvarą prieš stiprėjančią kolonijinę valstybę ir jos atstovus⁶. Tokios tapatybės kūrimo politikos sunykimas XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios ribų ženklavimo diskusijose sustiprina įsitikinimą, jog kaimo autonomiškumo ir tapatybės formavimas buvo ankstesnio šimtmečio reiškiniai, vėliau ėmę stokoti politinės vienovės.

Tradicinio kaimo sampratos formavimas remiantis objektyviais vietinių administratorių duomenimis turėjo įtakos ne tik duomenų pobūdžiui, bet ir jų taikymo sukonstruotam Indijos įvaizdžiui logikai. Kompanija rinko medžiagą, kuria buvo galima pasinaudoti kuriant pačius įvairiausius Indijos kaip žemės ūkio šalies įvaizdžius⁷. Tačiau alternatyvius darinius Munro gyvenimo laikotarpiu marginalizavo politiniai poreikiai – autoritetingiausia Indijos pažinimą kurianti instancija. Nėra pagrindo abejoti, kad Munro intelektualiniai bandymai sukonstruoti kaimišką Indiją buvo ne ideologiniai ar filosofiniai, bet politiniai. Jo formuluotės įsitvirtino kaip faktinis Indijos tikrovės pažinimas, o kaimo kaip „mažos respublikos“ apibūdinimas, pirmą kartą išsakytas 1806 metais, nuo 1830 metų tapo viena savičiausių orientalistinių metaforų⁸.

⁵ Michael Katten, “Manufacturing Village Identity and Its Village: The View From Nineteenth-Century Andhra”, *Modern Asian Studies* 33, Issue 1 (1999), 87–120.

⁶ *Ibid.*, 90.

⁷ David Ludden, “Agrarian Commercialism in Eighteenth Century South India: Evidence from the 1823 Tirunaveli Census”, *Indian Economic and Social History Review* 25, no 4 (1988), 493–519.

⁸ Burton Stein, *Thomas Munro: The Origins of the Colonial State and His Vision of Empire*, Delhi: Oxford University Press, 1989.

Statistinis mąstymas kaip kolonijinės galios modelis

Britų kolonizmas, kaip ir ankstesnės, pavyzdžiui, Mugholų, valdžios Indijoje išplėtojo jų kontroliuojamos didelės populiacijos skaičiavimo, klasifikavimo ir valdymo aparatus, kurie iš esmės skyrėsi nuo XVIII a. metropolijoje įteisintos skaičių galios⁹. Bernardo Cohno straipsnis „The Census, Social Structure and Objectification in South Asia“ atkreipė dėmesį, jog gyventojų surašymas Indijoje nebuvo vien pasyvi duomenų rinkimo priemonė ir savo praktine logika bei pobūdžiu suteikė naują prasmę kategorinei tapatybei Indijoje¹⁰. Daugelis vėlesnių istorinių studijų parodė, kad kolonijinės klasifikacijos turėjo lemiamos reikšmės kreipiant vietines socialines praktikas nauja linkme ir taip suteikiant egzistuojančioms grupių tapatybėms skirtingą svarbą ir vertę¹¹.

Analizuodamas skaičiais pagrįstas kolonijines strategijas Arjūnas Appadurai pastebi, jog gausybė statistinių duomenų, surinktų kolonijinio valdymo laikotarpiu nuo XIX amžiaus pradžios, nebuvo vien utilitarinio administravimo padarinys. Nemenkinant administracijos surinktos statistikos naudojimo pragmatiniams mokesčių tikslams, žemės nuosavybės sprendimams, net politinio atstovavimo sprendimams svarbos, skaičiai ilgainiui tapo vis svarbesnė biurokratinės kontrolės priemonė ir kolonijinės imaginacijos dalis, kurioje tiek gyventojų, tiek išteklių skaitinės abstrakcijos kiekviename išsivaizduojamame lygyje ir kiekvienam galimam tikslui sukurdavo kontroliuojamos vietinės tikrovės prasmingumą¹². Statistikos kaip kolonijinės kontrolės priemonės, idėja valstybinę imaginaciją pasiekė XVIII amžiaus pabaigoje, kai sąvokos „skaičius“, „vietovė“, „palikimas“ ir „tauta“ tapo politinės britų imaginacijos kalbos dalimi ir imta tikėti, jog galinga valstybė gali išlikti tik pripažindama statistiką pamatine socialinės kontrolės technologija¹³.

Skaičių vaidmuo sudėtingam kolonijos informacijos rinkimo aparatui turėjo tiek *sprendžiamąją*, tiek *drausminančią* galią. Sprendžiamoji skaičių galia pasireiškė statistinius faktus paverčiant tyrimo objektu, todėl figūravo ir kaip kritinė kolonijinio valdymo diskurso dalis: metropolijos valdininkai, atsakingi už kolonijos valdymą, priimdami visus sprendimus, susijusius su socialine ar išteklių politika, visiškai priklausė nuo statistinių duomenų, nepaisant abe-

⁹ Arjun Appadurai, „Number in the Colonial Imagination“, *Orientalism and the Postcolonial Predicament. Perspectives on South Asia*, ed. Carol A. Breckenridge and Peter van der Veer, Philadelphia, 1993, 314–339.

¹⁰ Bernard Cohn, „The Census, Social Structure and Objectification in South Asia“, *An Anthropologist Among the Historians and Other Essays*, Delhi, London: Oxford Univ. Press, 1987.

¹¹ Nicholas Dirks, *The Hollow Crown: Ethnohistory of an Indian Kingdom*, Cambridge, 1987; Ronald Inden, *Imagining India*, Oxford, 1990; David Ludden, „Orientalist Empiricism: Transformation of Colonial Knowledge“, *Orientalism and the Postcolonial Predicament. Perspectives on South Asia*, ed. Carol A. Breckenridge and Peter van der Veer, Philadelphia, 1993, 250–252.

¹² Arjun Appadurai, „Number in the Colonial Imagination“, 317.

¹³ David Ludden, „Orientalist Empiricism: Transformation of Colonial Knowledge“.

jonių dėl jų tikslumo ar svarbos. Sprendžiamasis statistikos matmuo pasireiškė įvairiuose britų valdymo Indijoje lygmenyse nuo žemiausių biurokratų iki aukščiausiojo Indijos valdytojo, kur nuolat vyko diskusijos dėl įvairių klasifikacijų ir jas grindžiančių skaičių patikimumo bei svarbos. Apskaičiavimai, susiję su kastomis, kaimais, religinėmis grupėmis ir kt., tapo politinių debatų kalbos dalimi, kur jų referencinis statusas labai greitai pasidarė mažiau svarbus nei jų diskursyvi reikšmė, patvirtinanti ar paneigianti įvairius klasifikacinius sprendimus ir jais grindžiamus politinius argumentus.

Tačiau svarbu buvo ne tai, kad skaičiai neatliko tiesioginės referencinės paskirties kolonijinės pragmatikos sistemoje, bet tai, kad ši referencinė funkcija buvo mažiau svarbi už retoriinius tikslus. Arjuno Appadurai pateiktas vakarų Indijos Maharaštros valstijos kadastrinės politikos pavyzdys, paremtas *Jungtine 1847 metų ataskaita*, kurią Žemės registro departamentas paskelbė 1875 metais, puikiai parodo, kaip žemės matavimo ir klasifikavimo politika kolonijinę numerologiją, kaip mokesčių rinkimo priemonę, pavertė pažinimo priemone, o platus mokesčių nustatymo aparatas, vietiniams funkcionieriams įdiegęs statistinius įgūdžius, skaičiams galėjo suteikti sudėtinius klasifikacijos, tvarkos, paklaidos ir tapatumo nustatymo vaidmenis. Visais šiais atvejais kadastro kontrolė teikė pagrindą vėlesniems žmonių bendruomenių ir jų skaičiavimo diskursams. Šioje numerologinėje infrastruktūroje žemės matavimas ir klasifikacija tapo pratybų aikštele skaičiaus kultūrai, kurioje autoritetingas statistinis diskursas leido sumažinti verbalinio teksto svorį, o aukštesnio rango valdininkams įgijo pedagoginę ir drausminančią reikšmę, kontroliuojant ne tik valdomą teritoriją, bet ir vietinius funkcionierius, per kuriuos valdymas turėjo būti įgyvendinamas. Ne mažiau svarbu ir tai, kad skaičiai turėjo tapti atsvara melui, kuris buvo laikomas visų vietinių ūkininkų ir „matininkų“ bruožu. Taigi skaičiai tapo viena iš priemonių, galinčių išversti kolonijinę patirtį į kalbą, suvokiamą metropolijai, – kalbą, kurios sąvokos apimtų visus etnologinius įvairių orientalistinių diskursų pateikiamus savitumus¹⁴.

Šios skaičiavimo praktikos dėl žemės mokesčių nustatymo, žemės tyrimo ir kito administravimo ne tik transformavo žemėtvarką į nuosavybės ir pirkimo santykius. Jos taip pat atsiejo socialines grupes nuo kompleksinių ir lokalizuotų grupinių struktūrų bei ūkininkavimo praktikų, su kuriomis buvo anksčiau tapatinamos. Taip įvairios kastos, sektos, gentys ir kitokios Indijos vietovaizdžio praktinės grupės buvo perkeltos į viską apimančią kategorinę sistemą, nesusietą su agrarinio vietovaizdžio savitumais.

Faktinio Indijos pažinimo teorizavimas

Skaičiai kolonijiniam elitui tapo to meto raštingumo istorine patirtimi ir sustiprino tikėjimą, jog skaičiais paversti faktai gali būti socialiai naudingi. Ilgainiui kolonijinės numeracinės stra-

¹⁴ A. Appadurai, “Number in the Colonial Imagination”, 321–326.

teigijos padėjo kurti bendruomenines ir nacionalines tapatybes, kuriose faktiškai slypėjo neigiamas požiūris į kolonijinį valdymą¹⁵.

Jameso Millo *History of British India*, išleista 1820 metais, ženklina teorinio Indijos priešpriešinimo Europai, kuri tuo metu išgyveno industrinio kapitalizmo augimą, pradžią. Ši studija, tapusi lemtinga utilitarizmo, kaip socialinių reformų retorikos, įtvirtinimui, davė pradžią intelektualiniam projektui, kuriame orientalizmu buvo pasinaudota atskleidžiant esminius Indijos bruožus, būtinus racionaliai politikai ir socialinėms reformoms. Užsipuldamas orientalistus dėl jų romantizmo, Millas transformavo orientalizmą į žinių korpusą ir atskleidė orientalinį iracionalumą, kuris turėtų būti geros valdžios rūpestis. Millo išpuoliai prieš orientalistus, Indijos pavertimas reformų objektu ir orientalizmo performulavimas rodo, „kaip naujos politinės kalbos Britanijoje atsiradimas XIX amžiaus pradžioje buvo glaudžiai susijęs su britų imperine patirtimi“¹⁶. Tačiau orientalizmo istorijai, kaip pažymi Luddenas, didžiausios įtakos turėjo tai, kad kolonijinio pažinimo fragmentus Britanijoje nuolat vertė peržiūrėti ir naujai legitimuoti Europos politinis diskursas. Empiriniai duomenys ir faktais paversti teiginiai apie Indiją Europos intelektualinį gyvenimą pasiekdavo per Parlamento diskusijas, knygas, laikraščius, pamfletus, meną ir universitetus.

Teorinis orientalizmo įtraukimas į politinį Europos diskursą, visų pirma artikuluojant Europos viršenybę kaip vyraujančią politinės realybės reiškinį moderniajame pasaulyje, lėmė tai, kad orientalizmas, kaip žinių korpusas, epistemiskai buvo pradėtas atsieti nuo kolonizmo. Jis suteikė galią pažinti pasaulį socialinėje teorijoje, tačiau tai nebūtų įmanoma, jeigu Indijos empirinė tikrovė nebūtų buvusi grindžiama orientalizmu, o „gyvenimo faktai“, matomi plika akimi, nebūtų buvę įtraukti į institucines praktikas, kurios tapo Indijos socialinio patyrimo pagrindu. Ši empirinės tikrovės ir socialinės teorijos atitikimą sukūrė kolonijinis valdymas, įtraukęs orientalizmą kaip žinių korpusą į administracijos ir teisėsaugos veiklą¹⁷.

Kaimas, kaip pamatinis Indijos socialinio gyvenimo vienetas, ėmė nebekelti abejonių po to, kai valdžia nustatė kaimus skiriančias ribas, tyrė žemę ir studijavo kaimus, paversdama juos pamatiniais duomenų rinkimo ir administracijos vienetais. Kaimas tapo smulkiausiu empirinių ir teorinių britų Indijos nuorodų sistemos vienetu. Empiriniai kaimo vietovių aprašai, paremti statistiniais duomenimis apie kaimą, ir socialinė teorija, teigianti kaimo autonomiškumą „nuo neatmenamų laikų“, tapo absoliučiai darnia visuma. „Šios darnos ištakos kolonijinio pažinimo politikoje,“ – kaip pažymi Luddenas, –

kuri, viena vertus, įterpė Munro teoriją apie kaimišką Indiją į socialinę teoriją, o kita vertus, sukūrė kaimų administravimo sistemą Indijoje, tapo mažiau vertingos autoritetinių idėjų apie kaimo visuomenės statusą Indijos civilizacijoje atžvilgiu. XX amžiuje šių idėjų autoritetingumas išaugo tuomet,

¹⁵ *Ibid.*, 317.

¹⁶ J. Majeed, „James Mill’s ‘The History of British India’ and Utilitarianism as a Rhetoric of Reform”, *Modern Asian Studies* 24, Issue 2, 222.

¹⁷ David Ludden, „Orientalist Empiricism: Transformation of Colonial Knowledge”, 265–266.

kai jos ėmė figūruoti socialinių mokslų praktikoje: pirmiausia ekonomikoje, o vėliau ir antropologijoje kaimiškoji Indija tapo smulkiausių empirinės analizės, o kartu ir teorijos vienetu.¹⁸

Šių idėjų genealogiją socialiniuose moksluose kritiškai apžvelgia Clive'as Dewey ir Ronaldas Indenas parodydami, jog Indijos kaimo bendruomenių įvaizdžiams susiformuoti reikšmingos įtakos turėjo socialinės istorijos studijose išgalėjęs lyginamasis metodas ir jo taikymas teoriškai pagrindžiant žemėtvarkos administracijos surinktą empirinę medžiagą. Jis vertė esmiškai tapatinti savas funkcijas prarandančią Anglijos kaimo bendruomenę ir gyvą Indijos kaimą – atskirtus erdvėje ir laike, tačiau egzistuojančius toje pačioje socialinės evoliucijos fazėje¹⁹. Politinėje sferoje kaimo bendruomenė tapo ekonominio diskurso dėmeniu – kaimo įvaizdžiai pirmiausia įsitvirtino diskusijose apie žemės nuosavybės pobūdį ir nuosavybės formų istorinę raidą apskritai²⁰.

XIX amžiaus pabaigoje sparčiai besivystant pramonei Vakarų Europos visuomenės mąstė ekonominės laisvės kategorijomis, kuriomis buvo artikuliuojamas ir Anglijos ekonominis augimas, šios sistemos įdiegimas buvo neatsiejamas nuo socialinių ir ekonominių nuorodų į kaimo bendruomenę. Ekonominės laisvės sistema ir kaimo bendruomenė buvo suvokiamos kaip priešingos alternatyvos. Kaimo bendruomenių menkai išsivysčiusiose visuomenėse aptarimas tapo nepajėgus atsiriboti nuo politinių nuostatų, kurios, jų kūrėjų manymu, buvo tinkamos metropolinei politikai.

Britų socialinė teorija, perėmusi istorikų sukonstruotus ir saugiai archaiškumo aureole apgaubtus įvaizdžius, XIX amžiaus viduryje ypatingą dėmesį skyrė pagrįsti britų civilizacijos evoliuciją. Kaimo bendruomenė (konkrečiai Teutonų kaimas) čia buvo asocijuojamas su patriotiškumu ir laisve, kurie buvo vienodai patrauklūs tiek liberalams, tiek konservatoriams. Amžiuje, kuris save tapatino su laisvės ir pažangos idėjų sklaida, britų istorikams jokia kita tema taip nerūpėjo, kaip progresyvaus civilinės laisvės Anglijoje įgyvendinimas. Kiekviena nedidelė, ypač teutonų, kaimo bendruomenė imta išivaizduoti kaip laisvės ir save reprezentuojančios savivaldos mokykla. Toks socialinės evoliucijos supratimas, kuris buvo „istorinio“ ir „lyginamojo“ metodų padarinys, tapo svarbiu metodologiniu pagrindu receptuoti ir Indijos kaimo bendruomenę. Kaip liudija sero Henry Sumner Maine'o studija *Village Communities in the East and West* (1871), iš vokiškosios istoriografinės mokyklos perimta metodologija, Indiją ir Vakarus per kaimo bendruomenę sujungusi tame pačiame raidos procese, suteikė istoriniam tyrimui galimybę tiesiogiai stebėti tūkstančius ankstyvųjų Europos kaimo bendruomenių Indijoje. Maine'as, įgijęs klasikinės filologijos išsilavinimą, tačiau stokodamas sanskrito žinių, ėmėsi studijuoti indų teisę, kadangi kaip filologas manė, jos ji gali tapti jungiamąja romėnų ir anglosaksų teisės tradicijų grandimi. Taikant šią metodologiją Indijos kaimo bendruomenė

¹⁸ David Ludden, „Orientalist Empiricism: Transformation of Colonial Knowledge“, 266.

¹⁹ Clive Dewey, „Images of the Village Community: A Study in Anglo-Indian Ideology“, *Modern Asian Studies* 6, no 3 (1972), 291. Plg. R. Inden, *Imagining India*, 131–142.

²⁰ Ekonominiais ir socialiniais santykiais grindžiamas K. Marxo, H. S. Maine'o ir H. Baden-Powello Indijos kaimo teorizavimo schemas išsamiai aptaria R. Inden, *Imagining India*, 134–142.

igavo naują matmenį: ji dabar jau nebebuvo vien Indijos kaimo bendruomenė, kadangi buvo imta tapatinti su nebeegzistuojančia ankstyvosios Europos kaimo bendruomene²¹.

Naujos metodologinės nuostatos buvo reikšmingos ir siekiant suvokti socialinių institucijų raidą. Laikotarpiu, kai „istorijos pamokos“ buvo pasitelkiamos politinei argumentacijai, individualios ar kolektyvinės nuosavybės, laisvės ir kitos istorijos neišvengiamai tapo svariais politinės dialektikos argumentais. Kaimo bendruomenės, kaip primityviausio socialinės organizacijos vieneto, ir nuosavybės formų – bendruomeninės ar individualios – susiejimas tapo svarbia politinės ekonomijos projektų diferenciacijos ir politinės propagandos varomąja jėga²². Indija šioje kaimo bendruomenių istoriografijos tradicijoje vaidino „kito“ vaidmenį ir aiškiai apibrėžė pačią Europą bei kapitalizmą. Savo ruožtu ant šių pamatų išaugę socialiniai mokslai ir politinė praktika legitimavo save, išvengdami nuorodų į kolonijines ištakas. Pačioje Indijoje kolonijinis tradicijos išradimas buvo atsietas nuo kaimiškos patirties vos įtraukus jos tradiciją į institucijas, atsakingas už socialinio gyvenimo raidą. „Pamatiniai įrodymai, leidę substancijuoti kaimo ir bendruomenės tradicijas“, – Luddeno pastebėjimu, –

kilo iš tų pačių institucinių praktikų. Imperija orientalizmą pavertė žinių korpusu – verifikuota tikrovės reprezentacija – ir pritaikė jį tiek empiriniams įrodymams konstruoti, tiek socialiniam valdymo ir švietimo sektoriuje dirbančių žmonių patyrimui. Imperinis biurokratinis aparatas kūrė empirinius duomenis [...] ir apibrėžė patikimus duomenis, todėl patikimumas tapo grindžiamas anglišku mokymu ir imperiniais įgaliojimais, kuriais rėmėsi daugybė įgudusių specialistų, renkančių faktus apie ekonomiką, epigrafiką, gentis, kastas, religines praktikas, kalbą, literatūrą ir papročius. Tradicijos tikrovė išaugo iš įrodymų, teorijos, administracijos ideologijos, meno ir literatūros, kurie apibrėžė Indijos subordinaciją ir Anglijos viršenybę, Europos modernumą ir Indijos atsilikimą²³.

* * *

Kolonijinė empirika ir indų meno dirbinių kolekcijos

Vėlyvosios kolonijinės nomenklatūros statistinis mąstymas, paskatinęs sukurti viską apimančią klasifikavimo sistemą, įtikinamai atskleidžia idealizuoto Indijos kaimo įvaizdžio kilmę. XIX amžiaus 8-ajame dešimtmetyje, įgavęs svarų teorinį pagrindimą, jis įtakingai skleidėsi visoje diskursyvioje orientalizmo plotmėje. Įdėmiau pažvelgę į kitą orientalistinio diskurso sritį – Indijos meno istoriografiją ir teoriją – pagrįstai galime teigti, kad įvairūs orientalistinio teorizavimo metodai, taikyti indologijos studijose nuo XIX amžiaus vidurio, buvo grindžiami beveik vieninga tyrimo objektų atrankos ir klasifikacijos sistema. Būtent ji leido konkrečios empirinės medžiagos pagrindu sukonstruoti indų kultūros, kaip antai tradicinio indų kaimo,

²¹ H. S. Maine, *Village Communities in the East and West*, London, 1876 (3 leidimas), 205–239.

²² Clive Dewey, “Images of the Village Community: A Study in Anglo-Indian Ideology”.

²³ David Ludden, “Orientalist Empiricism: Transformation of Colonial Knowledge”, 268.

įvaizdžius projektuoti į kitas mokslinio pažinimo sritis, iš esmės neiškreipiant teoriškai legiti- muoto Indijos kultūros vaizdo. Todėl nenuostabu, jog nuo XIX amžiaus 9-ojo dešimtmečio indų dekoratyviojo meno, kaip vienintelės vertingos meno tradicijos, kūrimo prielaidos tiesio- gjai siejamos su kaimo bendruomenės veikla, kuri savo ruožtu ženklino bendrą indų meninės pajautos bei techninių gebėjimų horizontą.

Tam, kad suprastume kaimiškosios tapatybės idėjos svarbą Indijos meno teorijos kontekste, nepakanka kliautis rafinuota teorine retorika. Nors iki šiol kolonijinio Indijos meno pavyzdžių rinkimas ir kolekcijų sudarymas ankstyvuju Rytų Indijos Kompanijos (*East India Company*) laikotarpiu nėra išsamiai tyrinėtas, turime mėginti atsakyti į esminį klausimą: kokiais empiri- nės medžiagos – meno kūrinių ir dirbinių – atrankos principais vadovaujantis, nekreipiant de- ramo dėmesio į XVII–XVIII amžiais sukauptas vakariečių žinias apie klasikinį indų meną, jis iš esmės buvo pradėtas tapatinti su dekoratyviaisiais menais, konkrečiai – ornamentiniu dizai- nu, kaip pagrindine kaimo amatininkų veikla?

Žavėjimasis dekoratyviosios indų dailės dirbiniais ir jų objektyvizavimas vėlesnėje meno teorijoje glaudžiai siejosi su įvairioms orientalistinio pažinimo sritims būdingu faktografinės medžiagos rinkimu. Būtent britai XIX amžiuje autoritetingai ir įtikinamai apibrėžė Indijoje gaminamiems arba rastiems dekoratyviosios dailės dirbiniais priskirtiną vertę ir svarbą. Valstybiniai meno mecenatai sukūrė klasifikacijos sistemą, kuri leido spręsti, kas yra vertinga ir turi būti išlaikyta kaip praeities paminklai, ką reikia kaupti ir eksponuoti muziejuose, ką ga- lima pirkti ir parduoti, ir galiausiai, ką galima pasiimti su savimi kaip suvenyrus atminčiai apie gyvenimą Indijoje. Dėl šios priežasties dirbiniai, kuriuos britai Indijoje laikė reikšmin- giausiais, netruko atsirasti vertingų daiktų sąrašuose ir saugyklose. Daugiausia tai buvo karo plėšimų trofėjai, įgyti asmeniškai ar sukaupti valdžios leidimu. Sugrobtai daiktai ir dirbiniai su- darė didžiąją dalį vertingiausių ir populiariausių objektų, atgabentų iš Indijos XIX amžiaus pradžioje. Garbingiausią vietą tarp Indijos ir Britanijos santykius visuomenės sąmonėje at- spindinčių dirbinių užėmė tie, kurie buvo išgrobstyti Tipu sultono rūmuose, Seringapatame, 1799 metais, besibaigiant Trečiajam Mysorės karui²⁴.

Kiekvienas pergalingas Britanijos karas XIX amžiaus pirmojoje pusėje atsispindėjo atga- bentuose trofėjuose ir reliktuose, kurie buvo eksponuojami Rytų Indijos rūmų (*East India House*) muziejuose arba su heraldikos rinkiniais Taueryje. Vienais svarbiausių trofėjų laikyti tie, kurie ženklino britų pergalę prieš nekenčiamiausią, tačiau labiausiai gerbtą priešą – sikhus. Įspūdingiausi šių trofėjų buvo eksponuoti Kompanijos muziejuje 1853 metais: auksinis Ranjit Singho – sikhų tautos suvienytojo – sostas, Koh-i-nooro deimantas, tapęs vienu vertingiausių Britanijos karūnos deimantų. Sikhų ginkluotė, turinti savo genealogiją ir atspindinti Ranjit Singho valstybės sukūrimo istoriją, buvo nugabenta į Tauerį. Populiariuose giduose ir knygo- se apie Londono architektūrą, išleistuose tarp 1820 ir 1860 metų, visuomet būdavo įtraukia- mas skyrius apie Rytų Indijos rūmus ir jų nedidelių muziejų kolekcijas. Nors žinomas indų

²⁴ M. Archer, *Tipoo's Tiger*, London, 1959.

meno tyrinėtojas Jamesas Fergussonas mini muziejuje eksponuotas Amarāvatės marmuro skulptūras, nė viename to meto aprašyme apie jas neužsimenama. Tačiau visi minėti šaltiniai vardija Tipu sultono rūmų dirbinius ar kitus Seringapatamo žlugimą menančius daiktus²⁵.

Oweno Joneso studija *The Grammar of Ornament* (1856), tapusi modernaus britų dizaino manifestu, daug dėmesio skyrė indų ornamentikai, ypač architektūriniam dekorui, kurio pavyzdžių autorius matė Rytų Indijos Kompanijos ir Jungtinės Tarybos (*United Service*) muziejuose bei Karališkojoje Azijos draugijoje (*Royal Asiatic Society*). Pasikliaudami Joneso studija galime kelti prielaidą, jog prieinamų architektūros ornamentikos eksponatų ar užuominų apie juos teorinėse studijose buvo itin mažai. Tačiau svarbi Joneso studijos išvada turėjo lemiamos reikšmės tolesniam domėjimuisi Indijos dekoratyviuoju menu: nors, anot tyrinėtojo, ornamentui negalima priskirti architektūros statinio struktūrinės funkcijos ir reikšmės, jis vis dėlto yra „tikroji architektūrinio paminklo siela, nes tik iš ornamentikos galime spręsti apie kūrybinių sąmonės užmojų mastą“²⁶. Žavėdamasis indų dekoratyviaisiais menais ir dizainu Jonesas jų stiprybę išvelgė gyvoje tradicijoje, kuri giliai paveikė Rytų amatininkus. Priešingai nei tradicijos trūkis Vakaruose, kurią lėmė industrinė revoliucija, tradiciškai dirbantys Rytų amatininkai iki pat Joneso laikų buvo giliai išsiskynę gyvoje kultūroje.

Visiškai tikėtina, jog Indijos dirbinių ekspozicija Didžiojoje pramonės prekių parodoje 1851 metais Londone, sukėlusį karštą diskusijas, tačiau itin palankiai įvertinta britų dizaino reformatorių, taip pat buvo kuriama atsižvelgiant į dekoratyviojo indų meno populiarumą. Nors dekoratyvinių dirbinių kolekcijos, surinktos Rytų Indijos kompanijos iniciatyva iki Didžiosios parodos 1851 metais yra mažai tyrinėtos, Joneso nuorodos į tradicinę Indijos kaimo kultūrą akivaizdžiai liudija, jog toks Indijos įvaizdis jam buvo pažįstamas. Daugelį britų dizainerių sužavėjęs Indijos kolekcijos Didžiojoje parodoje atrankos aplinkybės dar laukia išsamesnių tyrinėjimų, tačiau kaip rodo vėlesnės, XIX amžiaus antrosios pusės, indų meno istoriografinės studijos, tradicinės Indijos kaimo kultūros įvaizdžiai, sukonstruoti remiantis kolonijine tyrimų empirika, turėjo lemiamos reikšmės indų ornamentiką laikyti iškiliausia tradicinio indų meno forma ir net priešinti ją skulptūrai ar architektūrai²⁷.

Teorinis Indijos dekoratyviųjų menų pagrindimas

Partha Mitter plačiai aptaria priežastis, paskatinusias indų ornamentinį dizainą laikyti atspirties tašku teoriniuose XIX amžiaus britų samprotavimuose apie dizainą, o jo principus pradėti taikyti išsivysčiusių industrinių Europos valstybių taikomosios dailės praktikoje²⁸. Didžiau-

²⁵ B. S. Cohn, "The Transformation of Objects into Artefacts, Antiquities and Art in Nineteenth Century India", *Powers of Art: Patronage in Indian Culture*, Delhi, 1992, 324–326. Plačiau apie Rytų Indijos rūmų muziejaus istoriją žr. Ray Desmond, *The India Museum, 1801–1879*, London, 1982.

²⁶ O. Jones, *The Grammar of the Ornament*, London, 1856, ch. XII, 1 ir t.

²⁷ Plg. Sir George Birdwood, *The Industrial Arts of India*, London, 1879.

²⁸ P. Mitter, *Much Maligned Monsters. History of European Reactions to Indian Art*, Oxford, 1977, 221–251.

sios įtakos tam turėjo industrinės visuomenės kritikų idėjos, leidusios Indijos dekoratyviusiuose menuose išvelgti pramoninės technologijos nepalietą gyvą meninę tradiciją.

Geriausias Indijos kaimo bendruomenės meno garbinimo pavyzdys yra sero Georgo Birdwoodo studija *The Industrial Arts of India* (1880), kurioje autorius atsiskleidžia kaip žymiausias to laikotarpio Vakarų industrializmo, priešinamo idealiai Indijos kaimo bendruomenei, kritikas. Šioje studijoje ne kartą girdimas raginimas grįžti prie paprasto Indijos kaimo gyvenimo. Jo įsitikinimu, Indijos industrinio meno stiprybė ir tobulumas kyla iš darnaus ir pilnatviško bendruomeninio gyvenimo, kurį industrinė Britanija seniai prarado²⁹.

Būdamas romantinio primityvizmo apologetas Birdwoodas idealioje Indijos kaimo visuomenėje, kuriančioje dekoratyviusius menus, matė atsvarą vakarietiškaai industrinei visuomenei. Tačiau indų meno dirbinius priešindamas britų pramoniniams gaminiams, jis dekoratyvųjį meną griežtai atribojo nuo hinduizmo skulptūrų, ypač niekinamai atsiliepdamas apie jų ikonografiją. Kalbėdamas apie hinduizmo vaizduojamąją dailę jis teigė, esą vėlesnė jo mitologija ir monstriška puranų ikonografija prisidėjo prie indų meno žlugdymo: „monstriškos puraniškų dievybių figūros netinka aukštesnėms meninio vaizdavimo formoms; veikiausiai kaip tik dėl to Indija nežino tokių dailiųjų menų kaip skulptūra ir tapyba“³⁰. Metodologiškai tokį niekinamą požiūrį Birdwoodas bandė pagrįsti XIX amžiaus istoriografinėse teorijose įsitvirtinusių „rasinio romantizmo“ argumentu ir įtakingu „arijų“ mitu. Samprotaudamas apie monstriškų dievų ikonografijos ydingą poveikį dekoratyvumui, jis teigė:

Tiesa, nors iškreiptos puraniškų dievų figūros, atėjusios iš dravidiškų ir indokinų tautų meno, kartais išduoda atsitiktinius ornamentikos elementus, jų panaudojimas tiesiog liudija iškreiptą dailių, taurių medžių ir gėlių formų vaizdavimą, būdingą [...] arijų rasei, kad ir kur ji nukeliautų³¹.

Indijos, kaip idealios didį meną kuriančios visuomenės, mitas, priešinantis ją Viktorijos laikų industrializmui, ypač ryškus kito industrinės visuomenės kritiko Johno Ruskino darbuose. Mąstytojo požiūris į meną, kuriam susiformuoti lemiamos reikšmės turėjo XIX amžiaus britų evangelizacijos idėjos, aukštinančios materialinį Vakarų pasaulio pranašumą ir moralinę krikščionijos viršenybę³², buvo pagrįstas moralumo suvokimo principais. Jo teigimu, tik moraliai visavertė visuomenė gali kurti iškilus menus, tokius kaip skulptūra ir architektūra. Iš čia plaukė ir įsitikinimas, jog ekonomiškai atsilikusios, primityvios, žiaurios ir despotiškos Indijos kultūroje vertas dėmesio gali būti tik dekoratyvusis menas. Tačiau šiems Ruskino vertinimams įtakos turėjo ne tiek britų dizainerių žavėjimasis indų ornamentika, kiek nuostata, jog mažiau civilizuoatų tautų gebėjimą išvystyti dekoratyvųjį meną lėmė tai, kad jis nereikalauja

²⁹ Sir G. C. M. Birdwood, *The Industrial Arts of India*, London, 1880, 131–143.

³⁰ *Ibid.*, 125.

³¹ *Ibid.*, 126.

³² Apie Indijos evangelizaciją, kuri tapo galima 1813 metais panaikinus misionierių veiklos draudimą, žr. George D. Bearce, *British Attitudes Towards India 1784–1858*, London, 1961, 78 ir t.

nei intelekto, nei išlavinto moralinio jausmo³³. Galbūt dėl to Indijos dekoratyviajame mene Ruskiną labiausiai žavėjo spalva, kuri pati savaime nesugestijuoja iškilių moralinių ir intelektualinių meno savybių. Didžiai vertindamas taisyklių mene nepaisymą ir grynai intuityvų meninės žaismės pojūtį indų ir kinų taikomojoje dailėje, kuri neretai lygino su viduramžių gotikos menu³⁴, Ruskinas kartu pastebėjo, kad „įgūdžiai, kurie leido tryliktojo amžiaus knygų iliuminatoriams ir indams savo skraistėse ir kilimuose panaudoti mažiausius spalvos atomus, sukuriančius ištisą spalvos spektrą ir stulbinančius akį, yra pirminė jiems dovanoto didingumo paslaptis, tačiau ji priklauso kitiems, visiškai instinktyviems ir neišmoktiems sugebėjimams“³⁵. Kartu Ruskinas atkreipė dėmesį ir į graikų meno spalvinį ribotumą, tačiau neigė, kad tai sumenkina jo pranašumą kitų tautų meno atžvilgiu, kadangi spalvos pojūtis niekada negali kompensuoti moralinių idėjų stokos. „Spalvos pojūčio dovana, jeigu ji naudojama tik paprasčiausiam pasitenkinimui, igauna iškreiptą pavidalą; jos vyravimas kaip tik ir lėmė intelektualinio progreso indų, kinų ir japonų mene stoką“³⁶.

Tačiau nepalyginti didesnė indų meno suvokimo problema, kaip ir daugumai XIX amžiaus meno teoretikų, Ruskinui kilo susidūrus su indų ikonografija ir simboliniais atvaizdais. Scienstinio racionalizmo įtaka teoretiko idėjoms išryškėja jo samprotavimuose apie gamtos ir meno ryšį, kuri atskleisti jis laikė moraline menininko pareiga. Vertindamas indų taikomosios dailės dirbinių grožį, Ruskinas mėgino pagrįsti indų meno ribotumą, kuris išryškėja lyginant jį su vakarietiško meno idealu. Pagrindine neatitikimo priežastimi Ruskinas laikė tai, jog indų menas išreiškia abstrakciją, o ne gamtos grožį:

Tikra tiesa, kad Indijos menas yra subtilus ir rafinuotas. Tačiau jam būdingas vienas keistas bruožas, skiriantis jį nuo viso kito panašios raiškos meno – *jis niekuomet nevaizduoja gamtinio fakto*. Jis arba konstruoja savo kompoziciją iš bereikšmių spalvos fragmentų ir plastiškų linijų, arba, jeigu vaizduoja gyvą būtybę, tai vaizduoja ją kažin koku iškreiptu ir monstrišku pavidalu. Jis sąmoningai ir neginčijamai priešpriešino save visiems gamtos faktams ir formoms: jis pieš ne žmogų, o aštuoniarankį monstrą, jis pieš ne gėlę, o tik spiralę arba zigzagą. Tuo jis demonstruoja, kad jį kuriantys žmonės yra atskirti nuo bet kokie įmanomo sveiko žinojimo ir grožėjimosi gamta šaltinio, kad jie sąmoningai izoliavo ir atsisakė ištisos pasaulio dalies, jie neturi ko skaityti, neturi apie ką mąstyti, išskyrus tą, iš jų širdžių kylantį minties vaizdinį, kuri mums teigia esant „nuolatinį blogį“, [...] jiems nei dangus spindi, nei kalnai kyla į viršų, jiems gėlės nežydi, jiems negyvena laukų ir miškų gyvūnai. Įkalintus požemyje savo pačių iškrypimo, juos supa vien melancholiški fantomai arba spalvinė tuštuma.“³⁷

Visiška Ruskinio priešingybė buvo Williamas Morrisas. Nors jis, kaip ir Ruskinas, buvo vienas aršiausių Viktorijos laikų industrializmo kritikų, o prarastą visuomenės, gyvenimo ir

³³ Q. Bell, *Victorian Artists*, London, 1967, 55 ir t. t.

³⁴ Žr. K. Clark, *The Gothic Revival*, London, 1973, 192 ir t.

³⁵ J. Ruskin, „Ironwork of Bellinzona“, *Works*, XVI, London, 1905, 423.

³⁶ J. Ruskin, „The Queen of the Air II: Athena Keramitis“, *Works*, XIX, 1905, 383.

³⁷ J. Ruskin, „The Two Paths“, Lecture I: Conventional Art, *Works*, XVI, 1905, 265 ir t. t.

meno idealą išvelgė viduramžių kultūroje, daug palankiau vertino indų meną. Abu šiuos mąstytojus vienijo svarbus požiūris į meną principas, verčiantis meninę veiklą vertinti platesnėje socialinių santykių perspektyvoje.

Viduramžių ir Indijos kultūrose išvelgdamas visavertės žmogaus egzistencijos ir meno principus, Morrisas dekoratyviaisiais menais domėjosi kaip daiktiniais istorinio proceso įrodymais. Jo kritiką, nukreiptą prieš Vakarų civilizaciją ir eklektišką Viktorijos stiliaus meną, grindė idėja, kurią vėliau išplėtojo tradicionalistai. Morriso manymu, svarbu ne viduramžių ar kitų epochų amatininkų tradicijų restauracija, o prielaidų, kurios leistų dekoratyviesiems menams tęsti praeities tradicijas, sukūrimas³⁸. Tačiau dekoratyviųjų menų tradicijos palaikymas Morrisui reiškė kur kas daugiau nei meno istorijos tęstinumą. Dekoratyvioji dailė, jo manymu, yra viso vaizduojamojo meno sudedamoji dalis, o kartu – ir meninių vertybių šaltinis.

Aš neskirsiu daug dėmesio didžiajam architektūros menui, o tuo labiau – menams, kurie paprastai vadinami skulptūra ir tapyba, tačiau mano supratimas neleidžia man visiškai atskirti jų nuo tų, mažesniųjų, vadinamųjų dekoratyviaisiais menais, kuriuos turiu aptarti. Tik pastaruoju metu sudėtingomis gyvenimo sąlygomis jie buvo atskirti vienas nuo kito, ir aš tvirtinu, jog toks jų išskyrimas yra žalingas visiems šiems menams. Mažesnieji menai tapo trivialūs, mechaniški, prarado intelektines savybes [...], o didieji – įtikinamai netenka populiariam menui būdingo kilnumo³⁹.

Tradiciniai Indijos amatai Morrisui, kaip ir daugumai Vakarų civilizacijos kritikų, tapo alternatyva Viktorijos laikų materialistinei visuomenei. Morriso žavėjimasis Indijos amatais lėmė ir jo kritišką požiūrį į britų valdžios Indijoje vykdomą politiką – vietinių amatų naikinimą ir industrinės gamybos skatinimą. 1879 metais Birmingemo dizaino mokykloje skaitytoje paskaitoje „Tautos menas“ jis stebėjosi šia ironiška padėtimi, kai Europos dekoratoriams iš indų amatininkų semiantis įkvėpimo, britų valdžia Indijoje, skatindama technologinę revoliuciją, iš jų atima pragyvenimo šaltinį⁴⁰.

Indijos dekoratyviųjų menų recepcijos pobūdis ir teorinės jį grindžiančios prielaidos, leidusios šią meno formą tvirtai susieti su kaimo bendruomenės amatininkiška veikla, įtikinamai rodo, jog dekoratyviųjų menų ir amatų diskursas buvo grindžiamas europinės industrinės visuomenės tapatybės sistema, konstruojama modernios progresyvinės Vakarų civilizacijos ir evoliucinės istorijos raidos nuorodomis. Aptardamas tokio indologinio kaimo konstrukto atsiradimo prielaidas bei jo vietą bendrame Indijos įvaizdžio kūrime amerikiečių socioantropologas Ronaldas Indenas pabrėžė, jog šios nuorodos beveik išskirtinai remiasi arijanizmo paradigma. Daugelis pirmųjų orientalistų, pirmą kartą daugiau ar mažiau izomorfišką arijų religiją ir visuomenę tapatinantys su pirmine arijų kalba, indų kaimą laikė neabejotinai arijų kaimo paveldėtoju. Tačiau žvelgdami į jį su nuolaidžiu, kone romantišku susižavėjimu, Indijos kaimu

³⁸ Жг. А. Аникст, «У. Моррис и проблемы художественной культуры», У. Моррис, *Искусство и жизнь. Избранные статьи, лекции, речи, письма*, Москва, 1973, 42.

³⁹ A. Briggs (ed.), *William Morris, Selected Writings and Designs*, London, 1962, 84.

⁴⁰ У. Моррис, 83–84.

jie labiausiai domėjosi dėl jo analogijų su pogeniniu teutoniškosios ar germaniškosios arijų atšakos senovės ir viduramžių Europoje žemdirbių kaimu. Kitaip tariant, ši kaimui teikiama reikšmė socialinėse XIX amžiaus studijose kilo ne tik iš tariamojo Indijos kaimo išskirtinumo Indijos civilizacijos raidoje, bet ir iš poreikio atrasti modernios Europos civilizacijos ištakas.

Britų teoriniame diskurse šiai tendencijai buvo suteiktas išskirtinis vaidmuo, kadangi Indijos, kaip kaimų šalies, įvaizdžio formavimas buvo neatsiejamas nuo britų pastangų iš naujo sukonstruoti Indijos valstybės įvaizdį. Taigi Indijos kaimo diskurso kūrimas jiems kartu leido pagrįsti ir kintančius kompleksiškos politikos Indijos atžvilgiu orientyrus, kurie dabar įteisino „senovės“ Indiją kaip „modernios“ Britanijos išorinį atributą⁴¹. Meninėje srityje, kuri apėmė tiek menotyrinius, tiek meninio švietimo politikos aspektus, šie kaimo diskursai turėjo lemiamos reikšmės Indijos meno recepcijai, kuri pirmiausia pasireiškė dekoratyviųjų ir taikomųjų menų institucionalizavimu Indijos meno mokyklose.

Edukacinis dekoratyviųjų menų institucionalizavimas kolonijinėje Indijoje

1854 m. liepos 19 d. Rytų Indijos kompanijos patvirtintas švietimo projektas, nubrėžęs ir Indijos meno mokyklų edukacinių programų gaires, be kita ko, skelbė:

Niekam neturi būti skiriama daugiau dėmesio [...] už švietimą. Tai viena šventų mūsų pareigų, kuri turi tapti priemone [...], teikiančia vietiniams Indijos gyventojams platų moralinį ir materialinį palaikymą, kuris išplaukia iš bendros pažinimo to, kas naudinga, visumos ir kuri Indija apvaizdos dėka turi perimti iš savo sąjungos su Anglija⁴².

Šis Kontrolės tarybos prezidento sero Charles'o Woodo paruoštas pranešimas apie švietimą Indijoje buvo skirtas skatinti šios šalies švietimą. Woodas pasistengė į šį pranešimą įtraukti kuo daugiau finansiškai realių ir politiškai tikslingų britiškų švietimo nuostatų, pagrindine šio dokumento idėja laikydamas technologinį švietimą – esminį lordo Dalhousie, aukščiausiojo Indijos valdytojo administracijos (1848–1856) tikslą, – gerinti indų mokslinį ir pramoninį pasirengimą, kuris buvo būtinas plėtojant britiškų prekių rinką⁴³. Technologinės pažangos amžiuje bet koks švietimo projektas, susijęs su Indijos materialine pažanga, sulaukdavo plataus palaikymo. Kita vertus, Woodo edukacinės programos optimizmas siejosi ir su įsitikinimu, jog materialinė pažanga leis kartu išspręsti ir socialines bei moralines indų problemas. Ne-nuostabu, kad meno studijos šioje programoje taip pat buvo skirtos technologinės pažangos idėjoms įgyvendinti.

⁴¹ R. Inden, 131 ir t.

⁴² P. Mitter, *Art and Nationalism in Colonial India 1850–1922. Occidental Orientations*, Cambridge University Press, 1994, 29.

⁴³ G. D. Bearce, *British Attitudes Towards India*, 225–229.

Tuo metu Indijoje jau veikė keletas vakarietišku meno mokyklų. Pirmąją tokią mokyklą apie 1758 metus įkūrė britas seras Charles'as Malet Punoje. Jos tikslas buvo išmokyti vietinius tapytojus vakarietiško piešimo pagrindų, kad jie galėtų padėti atvykstantiems britų dailininkams. Tačiau pirmoji savarankiška meno mokykla atidaryta tik 1839 metais Kalkutoje. Ši mokykla, jos steigėjų žodžiais kalbant, skirta apsaugoti jaunuolių moralę ir skiepyti jiems „vyriskumą“, buvo sutvarkyta remiantis britišku tokio pobūdžio institucijų modeliu ir kėlė sau tikslus „atpratinti [amatininkus] nuo ydingų įpročių, skiepyti moralę ir atverti duris pažinimui“. Tokias mokyklos įkūrėjo Fredericko Corbyno nuostatas, be kita ko, padiktavo tai, jog, jo manymu, Indijoje šių savybių ugdymo poreikis buvo didesnis nei kitur ir plaukė iš „studentų nenoro dirbti protinį darbą, kurį užtikrinti pajėgios tik mąstymo įgūdžius diegiančios mokslinės studijos“⁴⁴.

Madrase pirmoji mokykla duris atvėrė 1850 metais. Daktaras Alexanderis Hunteris, chirurgas rezidentas, ją išlaikė savo lėšomis, siekdamas lavinti vietinių skonį „humanizuojant dailiųjų menų kultūrą“. Kitais metais jis atidarė pramonės mokyklą, kurioje ketino gaminti geresnės kokybės dirbinius. Panašiai Bombėjaus meno mokykla buvo įsteigta parsų kilmės pramonininko Jamsethji Jijibhai. Šiam žingsniui jį paskatino Indijos meno dirbinių sėkmė atrenkant juos 1851 metų Didžiąjai parodai. Nors vienas dėstomųjų dalykų mokykloje buvo tapyba, institucijos perspektyvą Jijibhai siejo su „meno ir produkcijos kokybės ir vidurinės bei žemiausios klasės gamybos įgūdžių kėlimu“. Didžioji paroda pademonstravo Indijos meistrų „išradingumą, nepaisant to, jog jų orientacija neretai klaidinga“. Tinkamai ugdomi „Indijos žmonės pasieks deramą tapybos ir skulptūros lygį, kuris išugdys skonį tokiems dalykams [...] [ir] leis Indijai dar syki pasiekti aukštas pozicijas tarp pasaulio pramoninių valstybių“⁴⁵. Šias pastangas ugdyti „vietinių“ skonį lydėjo vakarietiškos technikos diegimas.

Valstybinė meno mokyklų kontrolė turėjo užtikrinti, kad vakarietiško meno diegimas padėtų keisti kolonijos menininkų skonį ir taip prisidėtų prie visos kultūros sritis apimančio pažangos skleidimo kolonijose projekto įgyvendinimo. Neatsitiktinai šis edukacinis pažangos projektas pirmiausia buvo realizuojamas į programas įtraukiant akademinį piešimą, grindžiamą gamtamokslinio pažinimo ir moralės idealais, kurio, anot vieno aršiausių šio projekto rėmėjų sero Richardo Temple'o, „visais ankstesniais amžiais jie niekad nesimokė“. Akademinis piešimas, R. Temple'o įsitikinimu, „turėjo atitaisyti kai kurias jų suvokimo ydas, sustiprinti stebėjimo įgūdžius ir išmokyti juos analitiškai pažinti gamtos, kurią jie taip myli, paslaptis“⁴⁶.

Toks paternalistinis požiūris, besiremiantis gamtamokslinio pažinimo ir moralinio ugdymo sąveikos idėjomis, kuris ir sudarė Indijos edukacinės sistemos pagrindą, plaukė iš dviejų pa-

⁴⁴ P. Mitter, *Art and Nationalism*, 31.

⁴⁵ Report of the Director of Public Instruction, Bombay, 1855–1856, 132. Jamsethji Jijibhai's letter (6.5.1853) to Governor of Bombay in *Story of Sir J. J. School of Art 1857–1957*, Bombay, 1957, 14–16. Cit iš P. Mitter, *Art and Nationalism*, 31.

⁴⁶ Sir R. Temple, *Oriental Experiences*, London, 1883, 485; plg. *India in 1880*, London, 1881, 154; *Men and Events of My Time*, London, 1883, 278.

grindinių ideologinių nuostatų. Pirmą, šį požiūrį skatino įsitikinimas, jog dailieji menai Indijoje apskritai neegzistuoja, o indų tapyba ir skulptūra niekad nėra pakilusi virš dekoratyvumo lygio. Daugelį edukacinės politikos koordinatorių tai vertė teigti, jog dailieji menai gali sugadinti amatininką. Antra, paternalistinė nuostata išreiškė Viktorijos laikams būdingą tikėjimą europietiška techninių žinių mene viršenybe, kuri skatino išlaikyti indų dekoratyvinio meno pranašumus ir plėtoti juos vakarietiško natūralizmo technika⁴⁷. Pačioje Britanijoje meno studijos buvo griežtai padalytos į dvi sferas: „dailiuosius menus“, kurių buvo mokomasi Karališkojoje Akademijoje, ir „taikomuosius menus“, kurie buvo studijuojami Pietų Kensingtono Mokslo ir meno departamente. Iš Atrankos komiteto, pagal kurio 1835 metų rekomendacijas Britanijoje buvo steigiamos dizaino mokyklos, 1853 metų ataskaitos aišku, kad Indijoje meno mokyklos pradėtos kurti kaip pusiau komercinės įstaigos, kad plėtotų industrinį meną. Nuo pat pradžių dailiųjų menų atsisakymas buvo pagrindinė mokymo programų prielaida. Natūralu, kad kolonijinės Indijos meno mokyklose buvo tiesiogiai diegiama Pietų Kensingtone Richardo Redgrave'o parengta studijų programa. Didžiąją jos dalį sudaręs „mokslinis“ piešimas aiškiai apibrėžė indų menininko įgūdžių formavimo ribas⁴⁸.

Taigi Viktorijos laikams būdingas menų skirstymas į „dekoratyviusius“ ir „dailiuosius“ leido visą Indijos meno istoriją priskirti „dekoratyviųjų“ menų kategorijai, bet indų menininkai buvo laikomi amatininkais, o ne menininkais vakarietiška prasme. Indijos menas išsiskyrė nuolat pasikartojančiais įvaizdžiais, tačiau stokojo aukštojo meno savybių: akademiškumo, originalumo ir moralinių bruožų. Trumpiau tariant, Indijos meno vertinimas kaip dekoratyvaus reiški, jog jis nėra pasiekęs Viktorijos stiliaus meno lygio. Sero Birdwoodo žavėjimasis Indijos amatais savaimė liudijo esminį Indijos meno statusą.

Išvados

Lyginamoji kaimiškos Indijos tapatybės formų dviejose tarpusavyje menkai susijusiose kolonijinio pažinimo – agrarinės administracijos ir meninio švietimo – srityse analizė leidžia kalbėti apie pamatinius britų kolonijinio pažinimo, pagrįsto faktografinės medžiagos atranka ir jos teoriniu apibendrinimu, principus. Kitiškai analizuojant vėlyvuoju kolonijiniu laikotarpiu susiformavusią Indijos epistemine sistemą negalima nepaisyti to, jog intelektualiniai bandymai sukonstruoti kaimišką Indiją buvo ne ideologiniai ar filosofiniai, bet politiniai, ir rėmėsi statistiniu žinojimu. Gausybė statistinių duomenų, surinktų kolonijinio valdymo laikotarpiu nuo XVIII amžiaus pabaigos, nebuvo vien utilitarinio administravimo padarinys. Skaičiai ilgainiui tapo vis svarbesnė biurokratinės kontrolės ir kolonijinės imaginacijos dalis, kuri kiekviename įsivaizduojamame lygmenyje ir kiekvienam galimam tikslui sukurdavo kontroliuojamas vietinės tikrovės prasmingumą.

⁴⁷ P. Mitter, *Art and Nationalism*, 34 ir t.

⁴⁸ *Ibid.*, 32–36.

XIX amžiaus pabaigoje, sparčiai besivystant pramonei Vakarų Europos šalyse ėmus mąstyti ekonominės laisvės kategorijomis, socialinės tikrovės analizė buvo neatsiejama nuo socialinių ir ekonominių nuorodų į kaimo bendruomenę. Socialinėje teorijoje išgalėję istorinis ir lyginamasis tyrimo metodai aktualino ir kaimiškos Indijos įvaizdį, kuris, neabejojant jo istoriškumu, imtas laikyti vienu iš mažiau civilizuotai visuomenei būdingų socialinės raidos etapų. Socialinę raidą suvokiant kaip ekonominio liberalizmo tapsmą, Indijos socialinė sankloda tampa svarbi kolektyvinės ir individualios žemės nuosavybės formų kaitos atžvilgiu.

Jeigu iš pradžių bet koks Indijos pažinimas buvo motyvuotas politiškai, ilgainiui teorinis diskursas išlaisvino kolonijinį pažinimą nuo politinių suvaržymų. Teoriškai legitimuota socialinė ir kultūrinė dialektika leido kolonijinį pažinimą atsieti nuo politikos ir operuoti neva neutraliais „teoriniais faktais“. Teoriniame kaimo tapatybės diskurse šiai tendencijai buvo suteiktas išskirtinis vaidmuo, kadangi Indijos, kaip kaimų šalies, įvaizdžio formavimas buvo neatsiejamas nuo britų pastangų iš naujo sukonstruoti Indijos valstybės įvaizdį. Indijos kaimo diskurso kūrimas jiems kartu leido pagrįsti ir kintančius kompleksiškos politikos Indijos atžvilgiu orientyrus, kurie dabar įteisino „senovės“ Indiją kaip „modernios“ Britanijos išorinį atributą.

Meno recepcijos srityje, kuri apėmė tiek menotyrinius, tiek meninio švietimo politikos aspektus, teorinis pažinimas savo ruožtu leido neutralizuoti kolonijines švietimo politikos nuostatas. Tai aiškiai rodo dekoratyviųjų menų tapatinimas su kaimo bendruomenės veikla ir jų institucionalizavimas Indijos meno mokyklose. Tačiau pagrindinis motyvas, leidžiantis meninės kultūros diskursą analizuoti bendros politiškai neutralios kolonijinio pažinimo sistemos kontekste, yra tas, jog būtent dekoratyviųjų Indijos menų tema leido britų visuomenės kritikus formuluoti savo idėjas, nukreiptas prieš šalies industrializacijos politiką, ir kartu išlaikyti politinį diskretiškumą.

“THE RURAL INDIA”.

Representations of the Village Identity in the System of British Colonial Knowledge

Valdas Jaskūnas

S u m m a r y

The article explores one topic in the system of colonial knowledge of the 19th century British India which concerns understanding and interpreting Indian village communities and village identity as it is dealt with in the British social theory. The first part of the article is devoted to the critical overview of the forms of colonial knowledge and numerical thinking which undergrounds them. It helps to point out that the constructed identity of “village” India is an indispensable part of the overall colonial strategy of empirical knowledge and administration which enabled later to approve the theoretical representations of India as consisting of autonomous village societies.

In the second part of the article, while exploring the analysis of colonial knowledge, the attempt is made to show the possible approaches to yet scarcely examined problem of how the image of “village” India was used to represent the conceptions of the historiography of Indian art and art education in British India. The

institutionalized position in the Indian art schools of ornamental design starting with early the 19th century was labelled particularly to the activity of village communities. As a result, its theoretical approval in the definition of fine and applied arts can be taken as one of the references, which guide to the exploration of the problem about the main impulses collecting and describing objects of art as amateurs' production in the early colonial period as a part of the system of empirical knowledge.

Įteikta 2003 m. gruodžio 21 d.